
מרדם של יהודי מצרים בשנות 115-117 לספד"נ

Author(s): א. פוקס

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. (כ"ב, חוברת א (תשי"ז), pp. 1-9

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70061002>

Accessed: 17/11/2011 07:55

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

מרדם של יהודי מצרים בשנות 115–117 לסה"נ *

המרד של יהודי הגולה בימי טריינוס קיסר הוא מן ההתרחשויות הגדולות בתולדות היהדות תחת שלטון רומי. התחלתו של המרד בקירנאיקה, שם קם מנהיג־מלך יהודי בשם לוקואס־אנדריאס. עד מהרה התלקח המרד גם במצרים ובקפריסין, ולאחר זמן גם במיסופוטמיה. המרידה השתוללה על פני הארצות הללו במשך שנתיים ומחצה ויש שהמורדים השתלטו אף על ערים ומחוזות שלמים. רק בקושי רב דוכא המרד לאט־לאט על ידי כוחות־צבא רומיים גדולים.

תהיינה התחלות המרד אשר תהיינה, הוא הפך עד מהרה להתקוממות מקיפה נגד השלטון הרומאי ולמלחמה עד חרמה נגד העולם הפאגאני בכלל. כתוצאה ממלחמה ממושכת זו, שהתנהלה באכזריות רבה משני הצדדים, חרבו שטחים נרחבים בפרובינציות המזרחיות של רומי, וקיבוצים יהודיים שלמים הושמדו.

במשך עשרות השנים האחרונות נוספו על המקורות הספרותיים המעטים, ששמרו את דבר המרד, עדויות חדשות — פאפירולוגיות, אפיגרפיות וארכיאולוגיות. כתובות וממצאים ארכי־אולוגיים מקירנאיקה מעשרים במידה רבה את ידיעותינו על המרד שם, ושורה של פאפירוסים מאפשרת שיחזור חדש של מאורעות המרד במצרים. לתיאור מאורעות־המרד במצרים, תוך שילוב העדויות הספרותיות והעדויות הפאפירולוגיות, מוקדש מאמר זה; שיחזור מאורעות־המרד בשלוש הגליות האחרות וכן דיון בבעיות התיאום הצבאי, דרכי המלחמה ומטרות התנועה חורגים ממסגרתו.¹

החשוב שבמקורות הספרותיים המספרים על המרד במצרים הוא סיפורו של אוסביוס ב"תולדות הכנסייה". שם ניתנה סקירה כללית על המרד, למן ראשיתו ועד לדיכוייו על ידי כוחות הצבא הרומי. על סקירה שיטתית זו נוספו עוד ידיעות אחדות, מן "הכרוניקון" של אותו אוסביוס עצמו, וכן ממקורות ספרותיים אחרים.² אם כי בסיפורו של אוסביוס מוצאים אנו הן ציונים כרונולוגיים והן קוים כלליים להשתלשלות המאורעות, והמקורות האחרים מוסיפים כמה פרטים חשובים — (ועליהם נוספות ידיעות אחדות ממקורות תלמודיים)³ — בכל זאת דלה היא למדי תמונת המרד העולה מן המקורות הספרותיים בלבד. התעודות הפאפירולוגיות הראשונות הנוגעות למרדם של יהודי מצרים נתגלו עוד בשלהי המאה ה־18 ובראשית המאה העשרים; הפאפירוסים

* מוקדש לפרופיסור אביגדור צ'ריקובר, בברכה להופעת ה־Corpus Papyrorum Judaicarum.

(1) למרד בקירנאיקה ע' מאמריו של אפלבוואס: ציון, י"ט (תשי"ד), עמ' 23 ואילך; Journal of Roman Studies 40 (1950), 87 sqq.; Journal of Jewish Studies 2 (1951), 177 sqq. למרד במיסופוטמיה ובקפריסין ע' אלון, תולדות היהודים בארץ־ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, עמ' 251–255 ועמ' 241. על בעיות המרד בכלל אני מקוה לדון במאמר מיוחד.

Euseb. H. E. 4, 2; Euseb. Chron. II, 164; Hieron. ad Chron. Eus. 185; Euseb. Versio 2 Armenica, p. 164; Oros. 7, 12, 5–7; 7, 24, 5; Sync. 347 d–348 d; 349 b; Historia Augusta, Vita Hadriani, 5, 8; 5, 2; Appianus, Historia Romana, 2, 90; Appianus, Fr. 19; Dio Cass. 68, 32; Joh. Nikiu 72, 14–20; Nikephoros Callistos, Patrologia Graeca, 145, p. 940.

(3) ר' אצל אלון, תולדות היהודים, עמ' 245–248.

שפרסם וילקן בשנת 1936⁴, והפאפירוס, שפורסם לראשונה בשנת 1937, הוסיפו ידיעות חשובות.⁵ כיום מצויים בידניו תשעה-עשר פאפירוסים הנוגעים למרדם של יהודי מצרים.⁶ פאפירוסים אלה מפיצים אור חדש על פעולות המרד, מלמדים על האוירה במצרים בזמן המלחמה, ויש בהם כדי ללמד על רישומו של המרד בקרב האוכלוסיה המקומית. אמנם, כמה פרשיות נשארו סתומות כשהיו, אולם בעזרת המקורות הפאפירולוגיים החדשים ניתן לצייר תמונה עשירה יותר של המרד משאפשר היה לציירה על פי המקורות הספרותיים בלבד.

המאורעות באלכסנדריה

המרד במצרים פרץ בחודשים הראשונים של שנת 115 לסה"נ.⁷ "שוב קמה תנועה (xlviii) של היהודים, שבה נכחדו בהמוניהם. באלכסנדריה ובשאר מצרים... כאילו נסערים על ידי רוח נוראה ומרדנית כמו בריב על שכניהם ההילנים... ארע ובהתנגשות הראשונה גברו על ההילנים. ואלה, לאחר שנמלטו לאלכסנדריה שבו והרגו את היהודים שם"⁸.

מסתבר שבראשית שנת 115 התקיפו יהודי אלכסנדריה ויהודי פנים הארץ (ה"חורה" של מצרים), כנראה בעת ובעונה אחת, את האוכלוסיה היוונית. אין אנו למדים מאוסביוס על תוצאות התקפתם של יהודי אלכסנדריה על שכניהם, ברם במחוזות מצרים היתה ידם של היהודים על העליונה בהתנגשויות הראשונות. בעקבות נצחונותיהם של היהודים החלה בריחה של תושבי פנים-הארץ — אל-נכון מן האזורים הסמוכים לאלכסנדריה — לעיר הבירה. יווני אלכסנדריה קיבלו על ידי כך תוספת-כוח וגברו על אויביהם היהודים.⁹ יתכן שהמקדש של נמסיס באלכסנדריה¹⁰ נחרב על ידי היהודים בשלב זה של המאורעות וכי יש לשייך לכאן אף את חורבנו של בית הכנסת המפואר של יהודי אלכסנדריה.¹¹

דוקומנט פאפירולוגי מעשיר את ידיעותינו על המאורעות באלכסנדריה. הפאפירוס הוא אדיקט של נציב מצרים רוטיליוס לופוס לתושבי אלכסנדריה.¹² תאריכו של האדיקט הוא 13 באוקטובר שנת 115 לסה"נ¹³, והוא מזכיר פעולת-איבה שארעו באלכסנדריה מאז פרוץ המרד

(4) Die Bremer Papyri (ed. U. Wilcken)

(5) Torbidi giudaici nell'Egitto Romano nel secondo secolo di Cristo; un papiro della

R. Università di Milano (ed. I. Cazanniga, Mém. Boisacg (1937)

P. Rumil; P. Par. 68 & P. Lond. I p. 279 (C. Berliner, Griech. Urkund. 341); P. (6

Gissen 19, 24, 27, 41; P. Brem. 1, 11, 15, 63; P. Baden 36, 39; P. Oxy. 500, 705, 707, 1189;

B.G.U. 889

(8) Euseb. H. E. 4, 2, 1; 3

(9) Euseb. H. E. 4, 2, 1

(9) דבר הנצחון היווני באלכסנדריה בשלבו המוקדם של המרד מתאשר על ידי דברי אורוסיוס,

האומר שבלכסנדריה "הגיע הדבר לידי קרב, שבו נוצחו ונכחדו היהודים" (Oros. 1, 12, 7); עיין גם

Hieron. ad Chron. Euseb. וכן הנוסח הארמני של "הכרוניקון" לאוסביוס. הנוסח של Nikeph.

לקוח מאוסביוס. Appianus 2, 90 (10)

(11) ירושלמי, סוכה פ"ה, נח ע"ב—ע"ג. שם מתואר גדלו ויפיו של בית הכנסת של אלכסנדריה והוא

מוסיף: "ומי החריבה? טרוניגוס (= טרייגוס) הרשע". (12) עיין הערה 5 לעיל.

(13) עי' צ'ריקובר, היהודים במצרים, עמ' 213 ואילך.

ועד לאוקטובר שנת 115. הידיעה ההיסטורית החשובה ביותר הכלולה בפאפירוס היא, שנערך קרב (μάχη) בין הרומאים והיהודים בפרק הזמן שבין פרוץ המרד ותאריכו של האדיקט. מערכה זו נסתיימה בנצחונם של הרומאים (אל-נכון חיל המצב שחנה בקרבת אלכסנדריה), שהרי הנציב טוען באדיקט שלו, שיתכן והיתה הצדקה כלשהי לפעולותיהם של היוונים נגד היהודים לפני הקרב, אך לא אחריו. מסתבר שלאחר הקרב שלטו הרומאים במצב. מסורת על אבידותיהם של יהודי אלכסנדריה, כנראה במערכה זו, נשתמרה בירושלמי המספר, על דרך ההפלגה, על הטבח שעשה טריינוס ביהודי-אלכסנדריה עד "שהלך הדם בים עד קיפרוס"¹⁴.

התפרעויותיהם של יוני-אלכסנדריה כנגד היהודים הן עניינו העיקרי של האדיקט. הוא מדבר במהומות ומעשי-הצתה שעשו אחרי הקרב וקובע שהאשמה רובצת על האלכסנדרונים בכלל; אף אם נכונה טענתם שהמתפרעים מעטים היו; ואף אם נכון שעבדים מעורבים היו במעשים אלה, האחריות חלה על אדוניהם. בהמשך הכרזתו מודיע הנציב, כי חוקר מיוחד מטעם הקיסר נשלח לאלכסנדריה על מנת לחקור בדבר. אף הנציב אינו רשאי להוציא מלפניו פסקי דין-מוות ללא משפט. וידעו נא — ממשיך ואומר הנציב — המתלוננים על שנפצעו, כי באשמתם ארע מה שארע. מסתבר כי אחרי דיכוייו של המרד באלכסנדריה, מעוניינים היו השלטונות הרומיים בשקט ובסדר ונקטו אמצעים תקיפים נגד היוונים המתפרעים.

ידיעות נוספות על המאורעות באלכסנדריה באות לנו מקטעי ספרות בת הזמן, שנוהגים לכנותה בשם "עלילות קדושי אלכסנדריה". מקורה של ספרות זו הוא בחוגי הלאומנים היווניים באלכסנדריה, ואופייה הוא אנטי-יהודי מובהק. הפאפירוסים שיש להם זיקה ישירה לענייננו¹⁵ הם תיאור של התדיינות בין האלכסנדרונים והיהודים בפני כס-המשפט של הדריינוס קיסר. אם כי התיאור הוא ספרותי-תעמולתי ויש בו מפרי הדמיון, הרי גופי העובדות הם היסטוריים ובדבריהם של הצדדים המתדיינים נזכרים מאורעות, שיש להם זיקה למסופר באדיקט של רוטיליוס לפוסט. ואף יש בהם כדי להוסיף על מה שהסקנו מן התעודה ההיא.

בהתחלת הפאפירוס נזכרת פקודה של הנציב רוטיליוס לפוסט, המצווה "למסור את הנשק ולסגת". הפקודה ניתנה, וודאי, לשני הצדדים, כאשר ארעו ההתנגשויות הראשונות בין היהודים לבין האלכסנדרונים, ולפני הקרב בין הרומאים והיהודים, שבו דוכאה התקוממותם של יהודי אלכסנדריה.

תקריט אחרת הנזכרת בפאפירוס-המשפט קשורה ב"מלך הבמה והמימוס"¹⁶. מסתבר שהאלכסנדרונים הובילו את ה"מלך" בתהלוכת לעג וקלס. יש חושבים ש"מלך הבמה והמימוס" הוא לוקואס-אנדריאס, מנהיג-מלכם של יהודי קירנאיקה, שהאלכסנדרונים אמרו לבזותה, לאחר שנפל בשבי הרומאים¹⁷. ברם, אין כל ידיעה שאמנם נפל לוקואס בידי הרומאים. ואף אם נניח שכך

(14) ירושלמי סוכה פרק ה', הל' א' דף נ"ה, ע"ב. פרופ' י. בער מעיר במכתב אלי: "אפשר שהדברים הם מבוססים על מסורת בענין התפשטות מעשי האיבה עד קיפרוס". — מקורות אחרים המתחייבים לאותם המאורעות עיין אצל אלון, עמ' 249; וכן עי' בבלי גטין נ"ז ב, ששם יש לקרוא לדעת אלון "טרוגיניוס" במקום "אדריינוס".

(15) (P. Par. 68 & P. Lond. I, p. 279 (cf. B. G. U. 341)

(16) Wilcken, Antisem. p. 815 (17 τὸν ἀπὸ [σ]αθηῆς καὶ αὐτοῦ βασιλέα

היה, הרי הדבר היה יכול לקרות רק לאחר זמן, בימי נציבותו של טורבו¹⁸, ואילו כאן התקריט קשורה ברוטיליוס לופוס. נראית יותר הסברה, שדיוקנו של לוקואס־אנדריאס הוא שנישא בתהלוכה ההיתולית, שביימו האלכסנדרונים, כדי לשים ללעג ולקלס את כמיהתם של היהודים לבואו של ה"מלך־המשית"¹⁹.

עניין שלישי שנדון בהרחבה ב"פאפירוס המשפט" הוא עניין של מהומות, שמעורבים היו בהן גם עבדי האלכסנדרונים. תחילה נזכרים ששים איש שהשתתפו במהומות אלה; אחר כך מדברים היהודים, המתדיינים בפני הקיסר, על אנשים ששחררו בכוח מבית־האסורים ועל אנשים שנפצעו בשעת מעשה. העניין חוזר בדברי האלכסנדרונים בפני הקיסר, ואנו נמצאים למדים, ששים אלכסנדרונים גורשו מן העיר ועבדיהם הוצאו להורג. גם הקיסר, בתשובתו למתדיינים, מדבר על כך ומזכיר אדיקט של "הנציב שלי". ולבסוף נזכר שוב בפאפירוס עניין תפישתם של "עבדים שאין חפץ בהם".

השוואת הדברים הבאים ב"פאפירוס המשפט" ובאדיקט של לופוס, מראה כי אלה ואלה דנים באותן המהומות עצמן²⁰. ע"י צירוף ידיעות הכלולות בשניהם ניתן לשחזר במדת מה ארועים שתומים אלה.

מהומות אנטי־יהודיות נוזמו על ידי האלכסנדרונים אחרי הקרב ולפני תאריכו של האדיקט. מהומות אלה נתלו מעשי־הצתה, כנראה של בתי יהודים ורכושם, ועבדי היוונים השתתפו בהן. בעקבות ההתפרעויות נאסרו רבים מן הפורעים; בנסיון לשחררם בכוח נפצעו רבים. בשעה שרוטיליוס לופוס הוציא את האדיקט שלו (13.10.115) ציפו באלכסנדריה לבואו של שופט־חוקר מיוחד מטעם הקיסר. השופט פסק לחובתם של האלכסנדרונים: ששים מהם הוגלו מן העיר, והעבדים שהיו מעורבים במעשי ההתפרעות הוצאו להורג. האלכסנדרונים הביאו קובלנותיהם בפני הקיסר. הנציב רמיוס מרטיליס, שנתמנה על ידי הדריינוס קיסר בסוף שנת 117, הוציא אדיקט בעניין זה, אך החיכוכים בין השלטונות היווניים ויהודי אלכסנדריה, באותו עניין עצמו, נמשכו עוד שנים אחדות. בשנת 119–120 לסה"נ, הובא הדבר לפני הקיסר עצמו. ברם, סכסוכים ממושכים אלה אינם שייכים עוד לתולדות המרד. מרדם של יהודי אלכסנדריה נשבר ודוכא עוד לפני סוף שנת 115 לסה"נ. כאשר השתוללה המלחמה במחוזות מצרים בכל עוצמתה בשנים 117–118 לסה"נ, שקטה היתה אלכסנדריה, ויהודיה לא יכלו לעשות דבר לעזרת אחיהם הנלחמים.

המאורעות במחוזות מצרים

"בשנה הבאה" — אומר אוסביוס לאחר שסיפר על פרוץ המרד — "הגדילו היהודים עד למאוד את הריב וקשרו מלחמה גדולה בהיות לופוס אז מושל של כל מצרים". להלן באה הידיעה

(18) מסורת מאוחרת מאוד מדברת על כך שחדר לוקואס לא"י ושם נהרג (עבדול פרוי, Pocock, 76).
(19) Premerstein, Hermes 57, p. 277; Weber, Hermes 50, pp. 81 sqq. "תהלוכות קילוס" כאלה לא היו בחינת חידוש בתולדות היחסים בין יהודי אלכסנדריה ובין אויביהם האלכסנדרונים. כאשר המלך אגריפאס בא לאלכסנדריה בשנת 38 לסה"נ ביימו האלכסנדרונים תהלוכה היתולית, שבה מילא "אידיוט העיר", קאראקס שמו, את תפקיד המלך היהודי (Philo, In Flacc. 36 sqq.).
(20) A. Fuks, Aegyptus 33 (1953), pp. 137–8 ע"י

על כשלון המרד באלכסנדריה, ואוסביוס ממשיך ואומר "יהודי קיריני, משנבצר מהם לשתף פעולה עם אלו (= יהודי אלכסנדריה), שמו לשממה את ארץ מצרים והחריבו את מחוזותיה, בהנהגת לוקואס. הקיסר שלח נגדם את מרקיוס טורבו בראש חיל-רגלים וצי, ונוסף על אלה גם חיל-פרשים. וטורבו, משעמל במלחמה נגדם בקרבות רבים ובמשך זמן רב, הכחיד רבבות יהודים, לא רק מיהודי קיריני אלא גם מיהודי מצרים, שהצטרפו ללוקואס מלכם"²¹.

וכך נמצאנו למדים, שתנועת המרד אשר דוכאה באלכסנדריה, נמשכה ביתר שאת ברחבי מצרים והיתה בשנת 116 לסה"נ ל"מלחמה גדולה". בראשית שנת 116 הגיעו לוחמי קירנאיקה, בהנהגת מלכם לוקואס, למצרים, ומשנכזבה תקוותם לשתף מלחמה עם יהודי אלכסנדריה, חדרו דרומה לפנים הארץ. כאן נצטרפו אליהם היהודים שהרימו את נס המרד במחוזות מצרים והיו לכוח גדול אחד, בהנהגת לוקואס. עם איחוד הכוחות של יהודי קירנאיקה ויהודי מצרים נתעצמה המלחמה. בראשית שנת 117 לסה"נ שלח טריינוס קיסר חיל משלוח גדול, בפיקודו של טורבו, מחשובי מצביאי, לדיכוי המרד. במשך שנת 117 לסה"נ נטושה היתה ברחבי מצרים מלחמה קשה בין צבא-המשלוח ועמו הכוחות הרומיים והיווניים המקומיים, לבין המורדים. סמוך לסוף שנת 117 לסה"נ דוכא המרד לחלוטין. אחרי קרבות רבים וקשים²².

על קוים כלליים אלה מוסיפים הפאפירוסים פרטים רבים וחשובים. מקצתם מימי המרד ויש שהם מעלים לנגד עינינו את פעולות המלחמה ממש; מקצתם נכתבו אחרי המרד, אך הם מפיצים אור על מאורעות שנות 115–117.

עיקרן של התעודות הפאפירולוגיות הנוגעות לימות המרד בא לנו מן ה"ארכיון של אפולוניוס". אפולוניוס היה בן למשפחת יוונית אמידה, שהתגוררה במחוז הרמפוליס, במצרים התיכונה. משנת 113/14 ועד לשנת 120 לערך כיהן אפולוניוס כמושל מחוז אפולונופוליטיס שבמצרים העליונה. כתום תקופת כהונתו חזר למחוז מולדתו. כאן נתגלו, בראשית המאה העשרים, מסמכים שונים שהביא עמו, מקצתם מסמכים הנוגעים לעניינים רשמיים הקשורים בתפקידו, מקצתם מכתבים פרטיים; לרבים מהם נגיעה ישירה למאורעות המרד. עליהם נוספים כמה פאפירוסים גם ממקורות אחרים.

בסוף אוגוסט או בראשית ספטמבר שנת 115 לסה"נ נכתב מכתבה של אליני, אשת אפולוניוס, לבעלה²³. היא כותבת מהרמפוליס, מבית הוריה. אפולוניוס נשאר במקום כהונתו בדרום ולשם נשלח המכתב. אשת מושל-המחוז מספרת לבעלה על חרדתה הגדולה לשלומה. מאז נפרדו לפתע פתאום היא סובלת מנדודי שינה ואין אוכל ערב לחיכה; אף ביום ראש השנה לא טעמה מסעודת-חג אלא להפצרת אביה. היא מבקשת את בעלה לבל יסתכן ומייעצת לו שיטיל על פיקודיו את התפקידים המסוכנים, "כפי שעושה מושל-המחוז כאן".

אין לדעת בדיוק מתי התחילו המהומות במחוזות אלו, אפולונופוליטיס והרמפוליס, אולם

(21) Euseb. H. E. 4, 2, 2–4; עי' גם Joh. Nikiu, 72, 14–22.

(22) תאריכים אלה ניתן לקבוע לפי הפאפירוסים P. Brem. 1, P. Giss. 41, וכן כותבת אחת

Ann. Épig. 1946, no. 113; עי' Aegyptus 33, pp. 150–3.

(23) P. Giss. 19. — לא תמיד ניתן לקבוע בוודאות את תאריכי הפאפירוסים; הבאתי את נמוקי

לקביעת התאריכים של התעודות הפאפירולוגיות הנדונות להלן במאמר הנזכר לעיל, עמ' 131 ואילך.

מסתבר שבאוגוסט-ספטמבר שנת 115 התנהלו בהם פעולות-מלחמה כלשהן. הרמפוליס, שבמצרים התיכונה, נחשבה כנראה מקום בטוח יותר, ולשם נמלטה אליני עם ילדיה.

לשנתו הראשונה של המרד שייך גם סיפורו של אפיאנוס על אודות הרפתקאותיו בסביבות פלוסיון²⁴. אפיאנוס, שחי במצרים בימי המרד, מספר על בריחתו מפני היהודים בעת המלחמה במצרים. בדרך הבריחה עבר בערב-פטריה, כשפניו מועדות אל נהר, שם חיכתה לו סירה, שצריכה היתה להביאו לפלוסיון. מורה-דרך ערבי, שהיה עמו אז, טעה בדרכו, ומצבו של אפיאנוס היה לאחר יאוש, שהרי לדבריו "בכל מקום מצויים היו אויבים". והנה במפתיע הגיעו לנהר, "זה הקרוב ביותר לפלוסיון, ושם פגענו באנית-מלחמה. עליתי על אניה זו" — מסיים אפיאנוס — "וניצלתי. ואילו הסירה, שחיכתה לי בנהר האחר, נתפסה על ידי היהודים".

מסתבר שבשעת פרוץ המרד נמצא אפיאנוס באחד המחוזות שבפנים הארץ; משם נמלט תחילה לערב-פטריה וניסה להמלט, דרך מדבריותיה, לעבר פלוסיון. שמענו על בריחתם של יוניה-הארץ לאלכסנדריה; מסיפורו של אפיאנוס מסתבר שכיוונה הכללי של הבריחה היה צפונה, לעבר החוף, ולא דווקא לאלכסנדריה בלבד. מלשונו של אפיאנוס, "הכל היה מלא אויבים", משתמע כי סביבות פלוסיון, ואל-נכון גם השטחים מזרחה משם, היו בידי המורדים. נראה כי התנהל מאבק על דרכי המים לפלוסיון. ומן המסופר נמצאים אנו למדים, שהמורדים הצליחו להשתלט לפחות על חלק מהדרכים האלה.

מכתבה של אודימוניס אל בנה אפולוניוס מעביר אותנו לשלהי שנת 116 לסה"נ²⁵. באותו חלק המכתב שנשתמר, מתפללת אודימוניס הזקנה לאלים ובעיקר ל"הרמיס הבלתי מנוצח", אלוהי מחוז מגוריה הרמפוליס, שישמרו על בנה ל"בל יצל" אותו האויבים. קריאתה המבוהלת של אודימוניס יש בה כדי להעיד כי נפל פחד היהודים על אוכלוסי מצרים.

פאפירוס אחר מעלה לנגד עינינו את תמונתה של מלחמת-הדמים גופה²⁶. זהו מכתב שנשלח על ידי אחד מבני ביתו של אפולוניוס במחוז הרמפוליס, אל איש מאנשי אפולוניוס במחוז כהונתו. בדרום. בעל המכתב מתאר את המלחמה במחוז הרמפוליס: "...רק תקוה אחת וציפיה אחת נותרה אז, — התקפתם של כלל תושבי הכפרים מן המחוז שלנו על היהודים הכופרים. והנה אירע ההיפך מן המקווה. ביום העשרים [של חודש בלתי ידוע], משהתנגשו אנשינו (עם היהודים) נוצחו, ורבים מהם נחתכו לגזרים". כאן באות במכתב שורות אחדות שאין לפענחן, ובסוף המכתב אנו קוראים: "מאנשים הבאים מן [שם המקום הוא סתום] קיבלתי ידיעה שלגיון אחר של רוטיליוס, הגיע לממפיס ב־22 לחודש. ואפשר לייחל לו...". המאורעות העולים לנגד עינינו מקטע זה שייכים לתקופה שבה "קשרו היהודים" — לדברי אוסביוס — "מלחמה גדולה", אחרי שנתאחדו לוחמי קירנאיקה עם לוחמי מצרים, ולפני הגיע למצרים חיל-המישלוח הרומי בהנהגת טורבו.

מן הפאפירוס משתמע ברורות שעוד לפני המאורעות המתוארים בו נערכו במחוז הרמפוליס לים קרבות בין היהודים לאויביהם. קרבות אלה נסתיימו בנצחון היהודים ומצבם של היוונים והרומאים תושבי המחוז היה חמור עד כדי כך, שתקוותם היחידה היתה — גיוס כללי של הכפריים

.Appianus, Fr. 19 (24)

.P. Brem 1 (26)

.P. Giss 24 (25)

המצריים. אולם אף גיוס כללי זה במחוז הרמפוליס היה ללא-הועיל והמערכה נסתיימה בנצחונם המכריע של היהודים. לאחר נצחונות אלה, פסה כל תקוה לגבור על היהודים בכוחות מקומיים. וויק התקווה היחיד שנותר בלבם של תושבי המחוז היתה עזרתם של כוחות רומיים סדירים. על השמועות בדבר תנועותיהם של כוחות אלה למדים אנו מחלקו האחרון של המכתב: לגיון אחד כבר היה מצוי בממפיס בהיכתב המכתב, וגם לגיון שני עמד להגיע לשם. אלה היו בודאי לגיונות חיל-המצב הקבועים III קירנאיקה ו־XXII דיוטרניה²⁷. נראה כי לאחר שדוכא המרד באלכסנדריה, ואולי גם במצרים התחתונה בכלל, נעו הכוחות הרומיים דרומה והעיר ממפיס נקבעה כבסיסם.

הנחה זו עולה בד בבד עם ידיעות מפאפירוס אחר²⁸, שממנו אנו למדים על קרב בין כוחות הצבא ובין הלוחמים היהודיים בסביבות ממפיס. הפאפירוס הוא מכתבו של אפרודיסיוס, אחד מאנשי אפולוניוס באפולונופוליטיס, אל מנהל אחוזותיו של אפולוניוס במחוז הרמפוליס. הכותב שמע על "נצחנו והצלחתו" של אפולוניוס אדוניו, מפי אנשים שבאו מצפון ופגשו בדרך בעבדו של אפולוניוס, שהלך ממפיס ובשורת הנצחון בפיו. אפרודיסיוס מבקש לוודא ידיעה זו, טרם יקריב קרבן הודייה לאלים.

נשאלת השאלה מה עניינו של פקיד אזרחי מובהק כאפולוניוס, מושל-המחוז בירכתי הדרום, אצל קרב בסביבות ממפיס. והשאלה בעינה עומדת אף אם נפרש ונאמר, שאפולוניוס לא פיקד אלא רק השתתף במערכת הנצחון. הדעת נותנת, שהשלטונות גייסו כוחות ממחוזות מצריים לפעולה גדולה נגד המורדים. ראינו כי במחוז הרמפוליטיס גוייסו למלחמה גם הכפריים המצריים, ודומה שיחידות מקומיות כאלה נצטוו, בשלב מסוים של המלחמה להצטרף אל הכוחות הסדירים. בראש יחידה כזו מבני מחוזו, יוונים וגם מצרים, עמד אל-נכון אפולוניוס בקרב אצל ממפיס. ויש לשער שיחידתו של אפולוניוס צורפה אל צבא-המשלוח שבפיקודו של טורבו.

שמענו כבר שבשנתו השנייה של המרד במצרים שימשה ממפיס בסיס של הכוחות הרומיים. העבד, נושא בשורת הנצחון, נשלח מממפיס, שם נערך הקרב, בו נחלו המורדים מפלה. דומה הדבר, שהקרב נערך בשנת 117, אחרי בוא טורבו למצרים. כלום היה זה קרב מכריע? יודעים אנו מאוסביוס שטורבו "עמל במלחמה נגדם, בקרבות רבים ובמשך זמן רב", וכן יודעים אנו כי רבה היתה עוצמת המרד במחוזות הדרום²⁹. נראה שלפנינו אחד הקרבות בדרך מסעו של הצבא הרומי, מן הדלתה דרומה.

ויש בידינו עוד שני פאפירוסים³⁰, קרובים קרבת זמן לפאפירוס המספר על נצחון רומאי אצל ממפיס. יווני היושב מצפון למחוז הרמפוליס, כותב לאביו שבאותו מחוז. במכתב נזכרות שמועות על מסע של הצבא הרומי במעלה היאור, דרומה. המכתב האחר מאותו האוסף מלא וגדוש קינות על הסכנות שהזמן גרמן, תלונות על קשיי התחבורה, על תקלות בחליפת מכתבים

(27) מאחר שה"לגיונות של רוטיליוס" נזכרים בפאפירוס, מסתבר שהוא היה עדיין נציב-מצרים; בראשית 117 בא טורבו במקומו הן כנציב הן כמפקד במלחמה נגד המורדים.

(28) P. Giss. 27.

(29) עיין להלן, הערה 41.

(30) P. Bad. 36; 39.

וכיוצא באלה. משתקפת בו האווירה הכללית, רוויה פחד וחרדה, שנשתררה במצרים בעתות המרד. פאפירוס מן הארכיון של אפולוניוס, מושל־המחוז, מחזירנו למחוז הרמפוליס³¹. אמו של המושל כותבת באמצע יולי שנת 117 לסה"נ אל אליני, אשת אפולוניוס. אליני חזרה, כשלושה שבועות לפני הישלח המכתב, לביתה שבדרום. מן העובדה שאליני חזרה כבר למקום מושבה הקבוע, מסתבר שאין נשקפת עוד לדעתה סכנה לאוכלוסייה האזרחית של מחוז אפולוניפוליס, וכי המרד שכך שם, כנראה. גם מדברי אודימוניס, היושבת בבירת מחוז הרמפוליס, מתקבל הרושם שאין עוד סכנה מן המורדים במחוז. ברם, היא מזכירה במכתבה עניינים אחדים, שיש בהם מתוצאות המלחמה במחוז. היא מתלוננת על שאין להשיג בימים אלה עזרה למלאכת הטוויה, ויש משערים, שהמחסור בידים עובדות נגרם על ידי המלחמה. אף את קריאתה הנרגזת של אודימוניס האמידה, שעלולה היא להיות "ערומה בחורף", יש לתלות בהחמרת המצב הכלכלי מחמת המלחמה. אם כי פעולות־המלחמה גופן שככו כבר, הן בהרמפוליס הן באפולוניפוליס, לא נסתיימה עדיין המלחמה במצרים שעה שנכתב המכתב. אפולוניוס לא שב עדיין לבית־משפחתו בהרמפוליס ואף לא למקום כהונתו בדרום. אמו מתמרמרת ומתריסה כנגד האלים, שלא תשים לבה להם, כל עוד לא תראה את בנה שב בריא ושלם מן המלחמה.

על פאפירוסים אלה שהם מימי המרד, נוספים פאפירוסים אחדים, שנכתבו אמנם כתום פעולות־האיבה, אלא שגם הם מפיצים אור על המרד.

זמן קצר אחרי תום המרד ביקש אפולוניוס, מושל־המחוז, מנציב־מצרים חופשה למשך 60 יום³². הוא מנמק את בקשתו בכך, שאחוזותיו במחוז הרמפוליס ניזוקו קשות, עקב היעדרו הממושך ובגלל התקפתם של "היהודים הכופרים". הדברים מעידים לא רק על פעולות מלחמה במחוז — דבר שכבר למדנו מכמה וכמה פאפירוסים אחרים — אלא גם על פעולות ההרס והחורבן שליוו את מלחמת היהודים באויביהם.

על הרס וחורבן למדים אנו גם ממכתב שכתב, הירודיס, בנאי באחוזותיו של אפולוניוס בהרמפוליס, אל אפולוניוס³³. הירודיס מבקש מאפולוניוס רשות לנסוע לאלכסנדריה לראות את אחיו. הוא מספר שיש לו הזדמנות להפליג בספינה ומזכיר לאפולוניוס כי הליכה ברגל היא מן הנמנעות, "בגלל ההרס שנגרם במקומות אלה".

במכתב אחר שנשלח לאפולוניוס, מתנצלים שני אנשים על שלא מילאו את התחייבותם ולא סיפקו לו, לאפולוניוס, מצרך איזה שהוא, "בגלל המהומות היהודיות"³⁴. הפאפירוס, שנשלח ממחוז ליקופוליס, הוא העדות היחידה שבידינו על פעולות־מלחמה במחוז זה.

פאפירוס³⁵ מעיד על פעולות מלחמה במחוז אטריביס שבמצרים התחתונה; הפאפירוס הוא כתב־בקשה אל השלטונות בדבר חכירת חלקת־אדמה מאדמות המדינה. בכתב־בקשה זה נזכרות חלקות אדמה של "יהודים אשר ניספו". אדמות אלו הוחרמו, על ידי השלטונות, אחרי דיכוי המרד.

P. Brem. 63 (31)

P. Giss 41 (32)

P. Brem. 15 (33) (מאוגוסט שנת 118 לסה"נ).

P. Oxy. 500 (35)

P. Brem. 11 (34)

בסקר־האדמות בכפר מכפרי פאיום במצרים התיכונה, מדובר בחלקת אדמה, שהיתה "אדמת־שממה" בשנת 146 לסה"נ. אדימה זו היתה לשממה בעטין של "המהומות היהודיות", ועוד בשנת 151 לסה"נ, זמן היכתב הפאפירוס, אין היא מניבה כל פרי³⁶. מכאן שניטשה מלחמה באותו איזור ונגרם בו הרס רב, שאותותיו עוד ניכרים דור ומעלה אחרי המרד.

ידיעותינו על התפשטות המרד על פני מחוזות־מצרים מתעשרות במדה ניכרת תודות לכתב ששלח מושל מחוז הרקליאופוליס למושל־המחוז באוקסירינחוס³⁷. הכותב מעביר לחבירו באוקסירינחוס, בשני טפסים, רישום של רכוש יהודי אשר הוחרם במחוזו. הוא מבקש להעביר טופס אחד למושל מחוז קינופוליס. כידוע, החרימו השלטונות רכושם של יהודים שניספו במלחמה, ומסתבר, איפוא, שגם בשלושת המחוזות האלה נערכו בשנות 115–117 לסה"נ פעולות מלחמה.

עדות נוספת למעשי־איבה בחבל אוקסירינחוס משמשים שני פאפירוסים שנתגלו באיזור זה³⁸. באחד מהם מדובר על "מגרשים פנויים ובהם סוכות שנשרפו בידי היהודים"³⁹. פאפירוס אחר הוא פנייתו של בעל אחוזות עשיר במחוז אל הקיסר, בקשר לעניינים מקומיים. הכותב מדבר על נאמנותם של תושבי אוקסירינחוס לרומי ומוזכיר שהם היו בעלי־בריתם של הרומאים "במלחמתם נגד היהודים", ועדיין — למעלה משמונים שנה אחרי המרד⁴⁰ — חוגגים הם את חג־הנצחון על היהודים.

המקורות הספרותיים, המדברים באופן סתמי על מלחמה עקובה מדם במחוזות במצרים, מוזכרים במיוחד את גליל תבאס שבירכתי הדרום⁴¹, הוא הגליל, שבו נמצא מחוז אפולור נופוליטיס, עליו למדנו מן הפאפירוסים. ואכן נראה שבשלבי המרד האחרונים, עם התקדמות מסע־הדיכוי במעלה הנילוס, נטושה היתה מלחמה קשה ואכזרית במיוחד בדרום הארץ — עד שכרעו ונפלו אחרוני המורדים בפני כוחה העדיף של רומי.

B. G. U. 889 (36)

P. Oxy. 1189 (37)

P. Oxy. 705; P. Oxy. 707 (38)

(39) לנוסח עיין — Wilcken, Antisem. p. 793

(40) הפאפירוס נובע משנת 200–199 לסה"נ.

Euseb. Chron. 1, 64; Oros. 7, 12, 7; Sync. 347 d; Hieron. ad Chron. Euseb., 196; (41)

Euseb. Chron. p. 167; Euseb. Versio Arm.